

Wetenschappers met wroeging

Theater Kopenhagen

☆☆☆☆

► Onverwacht enerverend.

Vincent Kouters

DEN HAAG Enkele legendarische ontmoetingen tussen de kernfysici Niels Bohr (Deense Jood) en Werner Heisenberg (Duits), op het cruciale moment van de Tweede Wereldoorlog, zijn het uitgangspunt van de voorstelling *Kopenhagen*. Een onverwacht enerverend biografisch drama bij het Haagse Nationale Toneel.

Onverwacht, omdat een twee uur durend tekstdrama over geniale wetenschappers, geobserveerd door kwantum- en matrixmechanica, in eerste instantie onnavolgbaar saai klinkt. Maar een uitgekende tekst, en een excellerende Bram van der Vlugt als Bohr voorzien de confrontaties van de twee licht ontvlambare fysici van de nodige suspense.

Die tekst is geschreven door de Britse auteur en onderzoeksjournalist Michael Frayn. In *Kopenhagen* (1998) oppert hij wat er tijdens

deze gesprekken, waarvan verschillende interpretaties bestaan, gezegd zou kunnen zijn. Hij richt zich hierbij niet op de technische details van atoomsplitsing. Juist de morele implicaties van hun onderzoek staan centraal.

Zijn deze twee wetenschappers verantwoordelijk voor de praktische toepassing van hun werk? Heisenberg houdt vol dat hij de ontwikkeling van een atoombomb in nazi-Duitsland heeft tegengewerkt. Bohr meent dat zijn werk met Robert Oppenheimer in het Amerikaanse Los Alamos niets te maken had met de twee atoombomben die de geallieerden wel bouwden.

Dit is de inzet van hun verhitte discussie. In vlotte, soms zelfs bijdehante dialogen proberen ze zichzelf vrij te pleiten van een eventuele medeplichtigheid aan massamoord. De taal en het sporadische jargon zijn altijd levendig en begrijpelijk.

Vooraf Bram van der Vlugt acteert knap. Hij geeft de oude Bohr een vriendelijke uitstraling, maar laat tegelijk blijken dat gewetenswroeging de briljante wetenschapper niet vreemd is. Stefan de

Walle is als Heisenberg dan wat eenduidiger.

Maar voor Van der Vlugt is dit niet de eerste keer dat hij deze rol speelt. Deze *Kopenhagen* is een heropvoering van het stuk, zoals dat tien jaar geleden door het Noord Nederlands Toneel werd gespeeld.

Er is nog een derde persoon op het toneel. Margrethe Bohr, de vrouw van. Zij fungeert hier als bliksemaffleider en verteller. Ze is niet dom, en Liz Snoijink speelt haar pittig. Tussen het verbale geweld van de twee monomane genieën blijft haar rol echter onderdanig. Bohr: 'Ja, maar Heisenberg, leg het nu eens uit, zodat Margrethe het begrijpt.'

Maar duidelijkheid over wie nu precies wat zei en dacht, zal er nooit zijn. Frayn laat in zijn tekst meerdere lezingen naast elkaar bestaan. Want - analoog aan Heisenbergs onzekerheidsprincipe - hoe langer je het er over hebt, hoe onduidelijker het wordt.

Kopenhagen van Michael Frayn door het Nationale Toneel, regie Peter Tuinman. Koninklijke Schouwburg, Den Haag, 7 februari. Tournee t/m 30 mei. www.hnt.nl

Geheim van Kopenhagen nog steeds intrigerend

Theater Kopenhagen van Michael Frayn door het Nationale Toneel. Gezien: 7/2 Koninklijke Schouwburg, Den Haag. Tournee t/m 30/5. Inl.: nationaletoneel.nl

Door KESTER FRERIKS

Niemand die het echt weet: in 1941 maakten twee atoomgeleerden een wandeling door een tuin in het door de Duitsers bezette Kopenhagen, buiten het bereik van afliuisterapparatuur. De Deense atoomgeleerde Niels Bohr ontving zijn vroegere leerling Werner Heisenberg. Bohr is van Joodse origine. De Duitser Heisenberg is een briljant wis- en natuurkundige, grondlegger van de kwantummechanica en de onzekerheidstheorie.

Wat bespraken mentor en tovenaarsleerling? Historici gissen naar de werkelijke toedracht. Toneel kan die leemte invullen. De Britse schrijver en journalist Michael Frayn schreef in 1998 het toneelstuk *Kopenhagen*, een jaar later in Nederland opgevoerd door het Noord-Nederlands Toneel. Regisseur was Peter Tuinman, die het nu bij het Nationale Toneel uit

Den Haag *Kopenhagen* opnieuw opvoert. Een mooi voorbeeld van repertoirebehoud, want doorgaans verdwijnt een stuk na één seizoen.

Bram van der Vlucht vertolkt opnieuw Niels Bohr, de rol waarvoor hij destijds werd bekroond met de Louis d'Or. Liz Snoijink speelt wederom Bohrs echtgenote. Nieuw is Stefan de Walle als Heisenberg. Zelfs het decor van Mechthild Schwienhorst is meegegaan: een reusachtige, witte paraplu hangt boven een eenvoudige witte speelvlak met drie stoelen. In Groningen daalde die paraplu aan het slot omlaag, alsof een stolp de geschiedenis bedekte. Bij het Nationale Toneel blijft de paraplu boven het drietal zweven; er klinkt de roep van meeuwen uit en uiteindelijk het onheilspellende gedonder van oorlogsgeweld.

In Frayns spannende reconstructie van dit historische moment blijft hij trouw aan de onzekerheidstheorie van Heisenberg. Dat betekent dat nooit iemand met 100 procent zekerheid de objectieve werkelijkheid kan weergeven. In *Kopenhagen* wemelt het van wis- en natuurkunde, nucleaire formules. Het sleutelbegrip blijkt

kritische massa. Heisenberg hielp de nazi's met het ontwikkelen van een atoombom. Maar hij berekende de kritische massa verkeerd. Hierdoor konden de Duitsers tijdens de oorlog nooit het beslissende wapen ontwikkelen.

Stefan de Walle vertolkt een sterk geëmotioneerde Heisenberg. Hij belichaamt zijn eigen onzekerheidstheorie door nu eens een propagandist voor nazi-Duitsland te zijn, dan weer een pacifist die ook begrip heeft voor het Joodse standpunt. Tegenspeler Bram van der Vlucht is op fraaie wijze voornamelijk en ongrijpbaar. Liz Snoijink als Margaretha, geen natuurkundige, is een volwaardige gesprekspartner in deze noodlotstragedie.

De vraag die de inzet vormt van *Kopenhagen* blijft intrigeren: berekende Heisenberg welbewust de kritische massa verkeerd, saboteerde hij dus de atoombom voor Duitsland, of was hij net niet geniaal genoeg? Zoals De Walle zijn personage met gedreven, soms zelfs schuldbevuste inzet vertolkt, lijkt sabotage het antwoord. Maar we weten het niet zeker. In dit drama liggen schuld en onschuld pijnlijk dicht bij elkaar.

Natuurwetten en chemie

TONEEL Kopenhagen van Michael Frayn door Het Nationale Toneel. Gezien: 7/2, Den Haag (première), 25 t/m 28/2 in Stadsschouwburg Amsterdam.

Bij hoeveel doden gaat je geweten knagen? Goeie vraag, vooral voor wetenschappers. Niels Bohr en Werner Heisenberg hebben het er moeilijk mee in *Kopenhagen*, het toneelstuk waarmee de acteur Bram van der Vlugt zijn 75ste verjaardag viert.

Van der Vlugt laat opnieuw zien wat een meesterlijk acteur hij is. Gezegend met de uitstraling van een goed en zelfs een tikje heilig man kan hij je stiekem laten twijfelen over wat zijn personage drijft. Nooit helemaal betrouwbaar, kortom, en op het toneel is er niets leukers te bedenken om naar te kijken.

Van der Vlugt speelt Niels Bohr, de natuurkundige die met zijn werk de Amerikaanse atoombom denkbaar, en daarmee uitvoerbaar maakte. Stefan de Walle speelt in *Kopenhagen* de Duitse wetenschapper Werner Heisenberg, die als tovenaarsleerling van Bohr in nazi-Duitsland aan hetzelfde wapen werkte.

Het toneelstuk dat de Britse auteur Michael Frayn alweer een jaar of tien geleden schreef, gaat over één ontmoeting tussen de twee, in Kopenhagen, in 1941. Veel over die ontmoeting is bekend, alleen is er een zwart gat in de historie. Beiden maakten nog een korte wandeling. Tien minuten duurde die, eindigend in ruzie. Maar niemand van de betrokkenen kon later precies herhalen wat er was voorgevallen.

Frayn stamt uit een toneeltraditie waarin schrijvers bijzonder gewaardeerd worden. Engeland en Frankrijk beschikken over veel schrijftalent, waarin zo nu en dan een stuk komt bovendrijven dat als tekst zo goed is, dat je het alleen nog maar hoeft voor te lezen. *Kopenhagen* is zo'n stuk.

De vraag is of er ook chemie is op het podium. Die chemie moet van de acteurs komen: tussen Heisenberg en Bohr moet het zinderen van de spanning, hun relatie is er een van innige mannavrienschap, conflicten en onderhuids gekonkel.

Liz Snoyink, die Bohrs toegewijde echtgenoot speelt, zou in die chemische reactie de ene keer als katalysator, en de andere keer juist als remmer moeten optreden. Tijdens de première was die chemische reactie er nog niet. Teveel worstelden de drie keien nog met de hoeveelheid taal, het formaat van de zaal en de stress van een première. Dat lijkt een overkomelijk probleem. Tijdens de tournee zullen ze hun kritische massa zeker bereiken. Dan komt het

stralen vanzelf.

WIJBRAND SCHAAP

Met 'Kopenhagen' viert Bram van der Vlugt zijn 75ste verjaardag

Bram van der Vlugt als Niels Bohr, Liz Snoyink als zijn echtgenoot, Stefan de Walle als Heisenberg.

FOTO GFD/DEEN VAN MEER

Geniaal duel in nucleaire kilte

Nationale Toneel herneemt 'Kopenhagen'

Een merkwaardig loopje heeft hij, Bram van der Vlugt als de briljante wetenschapper Niels Bohr. Als een gekooide leeuw loopt hij rondjes over het toneel, altijd in opmerste concentratie en met de autoritaire blik van een genie. Zelfs als hij zit en zwijgt, hoor je bij wijze van spreken zijn hersens kraken. Van der Vlugt speelde de rol van Bohr in het toneelstuk *Kopenhagen* (1998) tien jaar geleden ook bij het Noord Nederlands Toneel en dat leverde hem de prestigieuze Louis d'Or op.

TONEEL

Een taai stuk, dit *Kopenhagen*, vooral omdat het publiek om de oren wordt geslagen met cijfers, formules en theorieën die veel weg hebben van een spoedcursus in de kwantumfysica. De Britse toneelschrijver Michael Frayn was gefascineerd door de relatie tussen twee briljante nucleaire wetenschappers, de Deen Bohr en de Duitser Heisenberg, die elkaar na de Tweede Wereldoorlog tegenspraken over een geheime ontmoeting in 1941. Toen, tijdens een wandeling van tien minuten, zou zijn gesproken over een atoombom van de nazi's die de oorlog moest beëindigen. Die bom kwam er niet, terwijl Heisenberg naar alle waarschijnlijkheid wél de kennis had om hem te bouwen, kennis die hij had verkregen via zijn leermeester Bohr.

De ruim twee uur durende voorstelling moet antwoord geven op de vraag wat het motief was van Heisenberg om de familie Bohr in 1941 te bezoeken. Het antwoord geeft Frayn niet, want hij laat alle opties open. Heisenberg, fraai vertolkt door Stefan de Walle, is een al even autoritaire wetenschapper als zijn leermeester. Wat we zien is een hanengevecht tussen twee intellectuele scherpstijpers, waarbij Bohrs echtgenote Margrethe (Liz Snoijink) optreedt als moderator, commentator en soms gewoon als steun van Bohr.

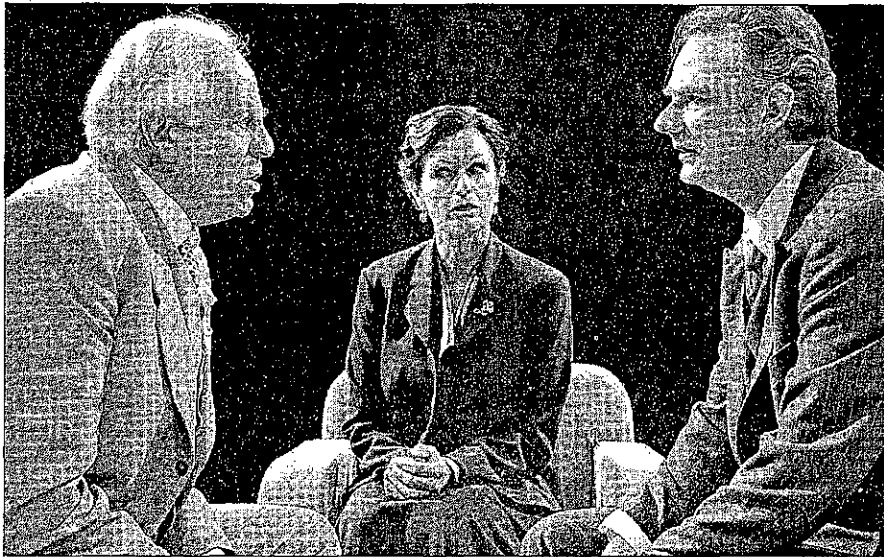
Mooi is dat net als in de wetenschap alle kanten van de relatie tussen Bohr en Heisenberg worden belicht: de vriendschap, de rivaliteit en de vader-zoonverhouding. Ondanks de kilte van de cijfers en de feiten, word je langzaam meegezogen in het stuk, dat na de pauze aanmerkelijk aan kracht wint. Als de strijd op zijn hoogtepunt is, raakt Heisenberg bewust de achilleshiel van zijn oude leermeester: een fataal ongeluk dat hij niet heeft kunnen verhinderen.

Door dat te vergelijken met zijn eigen collaboratie met de nazi's, laat Heisenberg zijn ware aard zien. Dit is een van de weinige momenten waarop het gevoelsleven van de personages naar voren komt. In 'Kopenhagen' blijft te veel onuitgesproken en de kilte van de cijfers overheerst. Dat is inherent aan het stuk, en valt de acteurs niet aan te rekenen. Zij leveren, onder regie van Peter Tuinman, uitstekend werk.

Annet de Jong

★★★★☆

■ Bram van der Vlugt, Liz Snoijink en Stefan de Walle zetten een uitstekend 'Kopenhagen' neer.

FOTO:
DEEN
VAN MEER

Intrigerend steekspel met woorden

TONEEL

★★★★★

Het Nationale Toneel met Kopenhagen. Gezien: 7/2 in Den Haag. Tooneet/m 30/5.

MAJALANDEWEER

DEN HAAG

Kopenhagen van toneelschrijver Michael Frayn zou je een 'whodunit' kunnen noemen, zonder pasklare oplossing. Frayn baseerde zich op een intrigerende leemte in de geschiedschrijving: het bezoek van

Duitsler Werner Heisenberg in 1941 aan collega-natuurkundige en ooit hechte vriend Niels Bohr in Kopenhagen. Het had iets te maken met een atoombom, maar hoe en wat precies is nooit opgehelderd. Tal van scenario's passeren de revue, die het mysterie slechts groter maken.

Wie geen natuurkundige achtergrond heeft, moet zich hier en daar door het jargon worstelen. Maar de beloning is groot. *Kopenhagen* biedt een prachtig steekspel met woorden. Het publiek, dat deels op het toneel zit, is door regisseur Peter Tuin-

man vlak op de actie gezet in een sober decor van drie fauteuils onder een grote kap, die vaak meedogenloos, maar soms ook knus schijnt. Bohr (Bram van der Vlugt) en Heisenberg (Stefan de Walle) tasten elkaar af, vijandig bijna en soms bloeit de vriendschap weer even op, terwijl ze van heden naar verleden springen. Gevoelig acteerwerk maakt de worsteling van twee grote wetenschappers zichtbaar.

Kopenhagen is een waardig feestje ter gelegenheid van de 75ste verjaardag van Bram van der Vlugt.

Theater Als de bom valt, huivert het publiek

Een intellectueel steekspel tussen twee genieën verandert na de pauze in een emotioneel mijnenveld.

Dirk Koppes

DEN HAAG

Niemand heeft de waarheid in pacht. Dus mag iedereen meedoen bij het spelletje: waar hebben ze het over gehad? Niet alleen de acteurs, de regisseur of toneelschrijver Michael Frayn vragen zich af wat twee natuurkundige genieën tegen elkaar hebben gezegd in het Kopenhagen van 1941. Ook het publiek breekt zich het hoofd over wat zich heeft afgespeeld tussen Niels Bohr en Werner Heisenberg. De Deense Nobelprijswinnaar versus de natuurkundige die voor de nazi's werkte.

Heeft Heisenberg de kennis voor het maken van een atoombom achtergehouden om Hitler geen ultiem vernietigingswapen in handen te geven? In Frayns stuk kijken Bohr, Heisenberg en mevrouw Bohr na hun dood terug. Maar antwoorden geven de drie geesten niet.

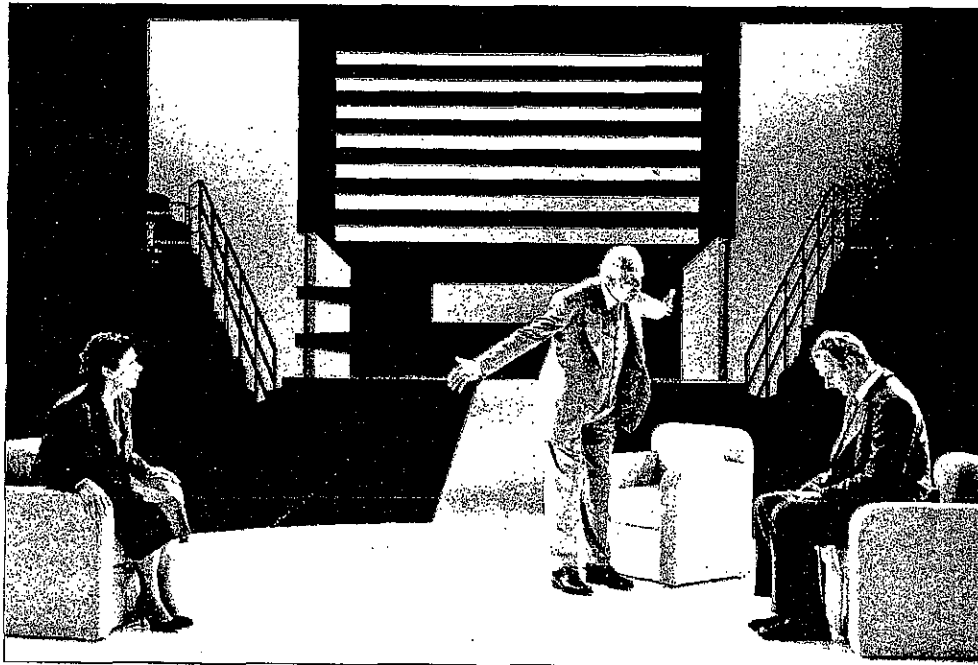
Bij het Nationale Toneel herhaalt Bram van der Vlugt de rol van Niels Bohr, tien jaar nadat hij er een Louis d'Or mee won. Tegenspel komt vooral van Stefan van de Walle als de ondoorgrondelijke Heisenberg. Als twee kernphanen cirkelen de twee om elkaar heen. Maar ook als hartsvrienden en als de vader (Bohr) die de briljante jongeling onder zijn hoede nam.

Aanvankelijk is het stuk een intellectueel steekspel tussen twee natuurkundige matadores, waarbij de veelvuldige vaktermen de toeschouwer - teveel - op afstand houden. Pas na de pauze verandert het stuk in een emotioneel mijnenveld, waarbij geen van beiden zich de winnende partij kan noemen. Bij het losbarsten van een atoombom gaat er een huivering door het publiek. Een katharsis. Meer zit er na Hiroshima niet in. ●

www.nationaletoneel.nl, t/m 30 mei

Hogeschool-acteren in razendknap 'Kopenhagen'

Kopenhagen met Liz Snoijink, Bram van der Vlugt en Stefan de Walle. Foto: Deen van Meer

door Bert Jansma

Ongelooflijk veel tekst en nauwelijks enige uiterlijke handeling. Volgens de schoolboekjes niet de beste uitgangspunten voor theater. Michael Frayn's 'Kopenhagen' bij het Nationale Toneel loochenstraf dat. Jazeker, veel 'woordjes' en nauwelijks meer dan acteurs die zich ten opzichte van elkaar verplaatsen. Maar wát een acteurs en wát een tekst. Je kijkt en luistert ademloos naar een stuk dat dan wel over fysica gaat, over de ontmoeting in 1941 van de Deen Niels Bohr en de Duitser Werner Heisenberg, maar dat tegelijkertijd veel méér doet dan dat.

Heisenberg wordt in 1924 assistent bij de oudere Bohr. Leermeester en leerling. Maar ook vrienden. Dan komt de oorlog, Denemarken is bezet en in 1941 komt Heisenberg naar zijn leermeester in Kopenhagen. Waarom? Het tweetal praat tien minuten met elkaar. Niet meer dan dat. De kern van Frayn's stuk. Waarom slechts tien minuten? Wat is er gebeurd tussen die twee? Zijn stuk wordt een onderzoek naar waarheid, naar motiveringen; de historische waarheid, en de waarheid van die grote fysici tegenover elkaar. Dat onderzoek koppelt Frayn aan twee wetenschappelijke ontdekkingen van beiden: Bohr's idee over de 'complementariteit' - een photon kan zowel een golf zijn als een deeltje, net hoe je het bekijkt - en Heisenberg's formulering van het 'onzekerheidsprincipe'.

Hoe ingewikkeld dat klinkt, Frayn weet daar een prachtige theatertekst van te maken. Met diverse lagen: het tweetal dat vrienden was, leermeester en leerling, bijna vader en zoon. De waarheid die nooit helemaal te achterhalen is, motiveringen die nooit honderd procent helder zijn, ook niet voor de personages zelf. Tussen dat tweetal zet Frayn Bohr's echt-

genote neer: ze wantrouwt Heisenberg's komst uit nazi-Duitsland, ze ziet die twee vrienden van weleer toch weer naar elkaar toe trekken. Frayn tilt het drietal drempelloos over de grenzen van de tijd. Ze zijn er al niet meer (Bohr stierf in 1962, Heisenberg in 1976), ze schakelen terug en beleven hun verleden opnieuw. Toen en later vloeien in elkaar over. En daardoor kan Frayn erbij betrekken waar het werk van de twee toe zal leiden: de atombom en de 'schuldigheid' daaraan. Bohr heeft er in Los Alamos nog zijn deeltje aan bijgedragen, Heisenberg heeft er aan gewerkt. Heeft hij voorkomen dat Duitsland de Bom kreeg? Of heeft hij fouten gemaakt waardoor het hem niet lukte? En opnieuw: waarom kwam hij in 1941 naar Bohr?

In 1999 speelde het Noord Nederlands Toneel het, met Bram van der Vlugt als Bohr, Liz Snooyink als zijn vrouw en Peter Tuinman in de regiestoel. Ik heb het destijds niet gezien en kan dus niet zeggen of het nu beter is of anders. Wel dat hier en nu drie acteurs staan die met een haarscherpe tekstbehandeling hogeschool-acteren laten zien. Bram van der Vlugt is in Nederland De Meester in dit soort rollen, Liz Snooyink geeft haar katalysatorrol erg mooi persoonlijke emoties en Stefan de Walle - die het stuk voor het eerst speelt - maakt briljant de complexe innerlijke bewegingen in Heisenberg waar. Grote vondst van regisseur Tuinman is dat hij het in de grote zaal neerzet alsof het om een kleine zaal gaat. Publiek op het toneel, een looppad over de eerste rijen heen. Je zit er midden in. Zodat 'Kopenhagen' tegelijkertijd intiem kamertoneel als groot drama kan zijn. Bewonderenswaardig.

'Kopenhagen' is nu op tournee. Van 27 tot en met 30 mei opnieuw in Den Haag. www.nationaletoneel.nl

